

УДК 351

Д. С. Мартишин,
к. н. з богосл., доцент, завідувач кафедри українознавства, православ'я та теології,
Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2770-7757

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.10.99

ІДЕЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ДЕРЖАВНО- УПРАВЛІНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

D. Martyshyn,
candidate sciences in theology, Associate Professor, head of the Department of Ukrainian Studies,
Orthodoxy and Theology, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

IDEOLOGICAL PRECONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE SOCIAL DOCTRINE
OF CHRISTIAN CHURCH IN STATE-MANAGEMENT CONTEXT

Розглянуто основні ідейні передумови формування соціальної доктрини християнської церкви в державно-управлінському контексті. У контексті національної доктрини державотворення всебічно розкрито духовні підвалини християнської культури, обґрунтовано ціннісні пріоритети діалогу держави та церкви, конструктивні взаємовідносини влади і релігійних організацій. Розглянуто основи соціальної місії Православної церкви України. Запропоновано розуміння соціальної політики церкви відповідно до соціального вчення християнства і викликів сучасного світу. З'ясовуються особливий характер і спрямованість соціальних дій релігійних громад. На основі системного теологічного аналізу теоретичних підходів до соціальної політики церкви встановлено, що в сучасних умовах відбувається зміна самої парадигми церковного служіння: від традиціоналізму до плюралізму, орієнтованого на конструктивний діалог держави, церкви і суспільства. Дістала подальшої розробки соціальна концепція церкви, що ґрунтується на розумінні викликів глобалізації.

На сьогодні у процесі державного будівництва і розвитку Православної церкви України актуалізувалися проблеми щодо досягнення національної злагоди, осмислення української ідентичності, консолідації усіх сил християнських громад, розвитку духовної місії у суспільстві виховання, втілення дієвої моделі соціального служіння. Ці проблеми не можуть вирішуватися без усвідомлення сутності християнської теології і соціальної доктрини церкви. Пошуки власної моделі розвитку та організації Православної церкви України на засадах соборності, плюралізму на ґрунті національного порозуміння зумовили зробити більший наголос на розуміння священної місії церкви в сучасному світі. Елементи усвідомленості засад соціальної політики церкви визначають місію церкви формою наукової переконаності заявленої мети соціального служіння церкви, яка має власні духовні вектори розвитку суспільства, конкретно-історичний характер і спрямована на формування і консолідацію нової української модерної нації.

Ideological preconditions for the formation of the social doctrine of Christian Church in state-management context. In the context of the national doctrine of state formation the spiritual foundations of Christian culture are comprehensively revealed, the value priorities of dialogue

between the state and the Church are grounded as well as constructive relations between the authorities and religious organizations. The basis of the social mission of the Orthodox Church of Ukraine is considered. An understanding of the social policy of the Church is proposed in accordance with the social doctrine of Christianity and the challenges of the modern world. It turns out the special nature and direction of social action of religious communities. On the basis of the systematic theological analysis of the theoretical approaches to the social policy of the Church, - it is established that in today's conditions there is a change in the very paradigm of church service: from traditionalism to pluralism, oriented to a constructive dialogue between the state, the Church and society. The social concept of the Church, based on understanding the challenges of globalization, - has received a further development.

Today in the process of state formation and development of the Orthodox Church of Ukraine the problems of achieving national harmony, comprehension of Ukrainian identity, consolidation of all forces of Christian communities, the development of a spiritual mission in the education community, and the implementation of an effective model of social service were updated. These problems can't be solved without realizing the essence of the Christian theology and the social doctrine of the Church. The search for the own model of development and organization of the Orthodox Church of Ukraine on the basis of unity, pluralism on the foundation of national understanding led to a greater emphasis on the realizing of the sacred mission of the Church in the modern world. The elements of awareness of fundamentals of the social policy of the Church make the mission of the Church a form of scientific convincing of the declared purpose of the social service of the Church which has its own spiritual vectors of the development of society, a concrete and historical character and is aimed at the formation and consolidation of the new Ukrainian modern nation.

Ключові слова: соціальна політика церкви, теологія, нація, держава, соборність, плюралізм, демократія, державне будівництво, доктрина.

Key words: social policy of Church, theology, nation, state, unity, pluralism, democracy, state formation, doctrine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З нашої точки зору, державне управління як наука має не стільки описувати й аналізувати державотворчі, політичні процеси, скільки інтерпретувати їх під кутом зору актуальних соціально-політичних цінностей буття сучасного людства. Науковець має ясно уявляти собі ціннісні засади релігії, культури, які покладені в основу розвитку держави та суспільства. Між тим сучасний кризовий стан української політики у сфері релігії, певні непорозуміння між гілками українського православ'я ускладнюються також нерозумінням сутності духовного життя православної людини. Це надзвичайно актуалізує проблемне поле державно-управлінської науки, нового осмислення її базових категорій, у тому числі засад християнської теології, ціннісних рамок релігії і державно-управлінського механізму розбудови демократії на засадах соборності і єдності християнських громад України.

Головна ідея християнської соціальної доктрини полягає в тому, що релігійні ідеї людства мають стати рушійною силою сучасної політики, держави, культури,

історії, права, інформаційних технологій та науки. Це християни доводять своєю участю, працею та служінням в літературі, науці, політиці та журналістиці. Християнські теологи постійно наполегливо шукають шляхи до зближення церкви, держави та суспільства, будуючи мости між релігією та наукою, розроблюючи різні проекти місії християнської церкви в сучасному світі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних вчених, які плідно займаються дослідженням проблем взаємодії держави і церкви як в теоретичному, так і в прикладному плані, найбільш відомі: В. Бондаренко, В. Бурмістрова, О. Бучма, О. Горкуша, В. Єленський, С. Здюрук, Ю. Кальниш, А. Колодний, Р. Небожук, О. Недавнія, П. Павленко, В. Петрик, І. Преловська, О. Саган, Т. Тесля, Л. Филипович, У. Хаварівський, Ю. Чорноморець, А. Юраш, П. Яроцький [1; 7; 17—18].

Комплексне дослідження комунікації держави і церкви, обґрунтування напрямів вдосконалення конст-

руктивного діалогу світської та церковної науки з позицій системного підходу досліджувались багатьма науковцями як у теоретичному, так і у прикладному плані. Їм присвячено роботи дослідників: В. Бакуменка, І. Бідзюри, А. Богданенка, В. Вороніна, М. Головатого, О. Дегтяря, Д. Кіслова, В. Кременя, О. Куцевіл-Пархоменко, О. Непонящего, В. Пасічника, О. Радченка, Є. Романенка, Ю. Сурміна, О. Угоднікової, І. Чаплай, Г. Щокіна, Р. Щокіна [9—10; 13—16; 19—20].

Вивчаючи сутність соціальної доктрини християнських церков України, її взаємозв'язок із державним управлінням, освітою, вихованням, соціальним служінням, варто звернутися до наукових розробок церковних ієрархів та богословів: патріарха Варфоломія (Архондоніса), патріарха Філарета (Денисенка), митрополита Володимира (Сабодана), кардинала Любомира (Гузара), митрополита Онуфрія (Березовського), митрополита Мефодія (Кудрякова), митрополита Макарія (Малетича), митрополита Олександра (Драбинки), митрополита Епіфанія (Думенка), митрополита Дмитрія (Рудюка), архієпископа Святослава (Шевчука), архієпископа Бориса (Гудзяка), єпископа Гавриїла (Кризини), єпископа Віктора (Беда), архімандрита Кирила (Говоруна), протоієрея Георгія Коваленка, священника Павла Бочкова, А. Аржаківського, О. Філоненка, С. Саннікова, Р. Соловія, В. Хромця, Г. Христокіна, А. Денисенка [2—6; 8; 10—12; 17].

Формування християнської культури як ідейна передумова соціальної доктрини християнства є одним з найбільш значних релігійно-філософських прагнень соціальних й релігійних мислителів церкви. Сміливість і довершеність ідей, ясність і широта, що простежуються під час вирішення проблем щодо формування християнської культури, єдності релігійної віри та знань, глибокого пошуку всеохопного синтезу діалогу церкви та суспільства, пронизують собою численні наукові праці, книги, статті, доповіді багатьох церковних ієрархів українських православних церков. Через проповідь теологів проходить ідея формування християнської культури, і в цій важливій думці можна вбачати одне з головних джерел натхнень церковних лідерів.

У цьому відношенні церковні ієрархи, священнослужителі, богослови близькі до багатьох своїх попередників, для яких питання єдності віри й культури, церкви і держави були завжди пріоритетними. Актуальність багатьох статей церковних авторів визначається важливістю і необхідністю дослідження на цьому етапі розвитку церковної місії у діалозі з державою. Їх праці багаті змістом, а також своєю багатогранністю за кількістю питань, які вони розглядають у своїх працях. У цілому, слід зазначити, що під тиском об'єктивних потреб розвитку глобального світу дедалі множиться дискурс управлінської науки, однак й донині все ще немає конче потрібних сьогодні ґрунтовних досліджень з аналізу християнської соціальної доктрини, політичної теології і релігійної філософії. Переконані, що перевага належить дослідженням, які вирізняються творчим підходом, інноваційністю та носять діалогічний і міждисциплінарний характер між християнською теологією та державним управлінням [14].

МЕТА СТАТТІ

Вперше проаналізовано ідейні передумови формування соціальної доктрини християнської церкви в державно-управлінському контексті та становлення соціальної доктрини Православної церкви України. Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу, узагальнення та систематизації теоретико-методологічних засад соціальної доктрини церкви. Визначено головні проблеми, які постали перед церквою та державою на сучасному етапі, а також теоретично обґрунтовано шляхи діалогу релігійних організацій та держави з метою розбудови процесів державотворення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Соціальна доктрина церкви, на думку представників християнської теології, будується на науково-богословському, соціологічному й політичному осмисленні минулого, сучасного і майбутнього християнства, місії церкви, її проповіді, соціального служіння, соціальної роботи, сфери суспільних відносин (церква та держава; церква та суспільство; церква та людина). Зазначимо, що соціальна доктрина церкви — дуже складне і багатогранне явище. Умовно можна говорити і про соціальну політику церкви як духовне й соціальне явище. Соціальна політика породжена активністю християнського світу, має власну мету й інтереси, які обумовлені християнською теологією, мораллю та соціальним вченням церкви. Наголосимо, що теорія соціальної політики виникла на ґрунті багатьох релігійних, духовно-моральних, соціальних, політичних, економічних та інших теорій. У богословському розумінні соціальна політика церкви — це богословська система цілеспрямованої християнської дії релігійних громад, що сформувалася на історичному розвитку християнства.

У синтезі релігії та науки церква прагне знайти відповіді на численні жагучі питання буття людства, прокласти новий шлях християнської місії в сучасній культурі. У часи історичного випробування і розвитку української держави ніхто з християн не може залишитися осторонь важливих подій державотворення, оскільки усе суспільство вільно чи невільно бере участь в житті держави, нації й геополітики.

Церква усвідомлює умовний конфлікт між двома формами світорозуміння: релігійним та секулярним. Певні суперечності у житті Європи, США досягають ясного свого усвідомлення в релігії, культурі, політиці та науці. На нашу думку, ці суперечності, за походженням своїм суто психологічні, вони живуть у світогляді окремих людей, і потребують свого богословського осмислення та духовного вільного зростання людської особистості.

Теологічна думка церкви, соціальне вчення християнства спрямоване на розуміння того, що людина, занурюючись у таємниці духовного буття людства, споглядання релігійних істин святого писання, прилучається до містичного життя самої християнської церкви. У свою чергу, церква розкриває справжній потенціал духовного світу людини, духовну інтуїцію людської особистості та цілісне бачення буття (держави, культура, наука, право, нація, професійна діяльність). "Надія, яку церква має проголосувати для цілого світу, полягає в можливості жити радістю за краще майбутнє вже тут і вже зараз" [6, с. 155].

Зазначимо, що в історії церкви державність — це та форма, в якій церковні рухи, громади, парафії змогли найкраще себе зреалізувати. Церковні сили спрямували свої зусилля на формування духовної і національної ідеї України, яка містила б не лише моральні цінності, а й економічні, соціальні, культурні, що дало б змогу створити незалежну державу. Становленню сучасної самостійної української держави постійно допомагала церква. Історія свідчить, що відсутність об'єднуючої духовної ідеї була однією з важливих причин втрати Україною державності [13; 15 — 16].

У парадигмі духовних цінностей українського православ'я принципове прагнення — свобода. Церква є духовним життям у свободі, нове існування людини з Богом, до якого слід наблизитися усім людським буттям, а не одними лише пізнавальними силами душі. Церква постійно звертається до свободи людини — глибоко осмисленому питанню в соціальній думці церкви [4; 11]. Саме в свободі закладено головне духовне зрушення, без якого не можна зрозуміти проблему віри, невіри, творчості, пасивності, активності християнства. Віяння свободи є в усьому християнському світі. Без свободи та духу творчості не можна побудувати цілісного життя християнського суспільства. Адже вся історія української церкви, всі підвалини церковного життя України — це ідея боротьби за свободу і волю.

Згідно з соціальним вченням церкви, людина, яка близька до церкви, накопичує благодатні дари духовного осяяння. Життя християнина з Богом завжди глибше та повніше за будь-яке раціональне визначення та поняття. Саме тому реальність церкви до кінця не можливо виразити, її не можна пояснити мовою лише гносеологічних концепцій [12, с. 9—12].

До того ж необхідно додати те, що найскладніше для науковця розуміння сутності розрізнення — між церквою як історичним явищем і церквою, як містичним явленням життя людини з Богом. Архімандрит Кирило (Говорун) зауважує, що "є великі розриви між церквою в теорії та в реальності" [8, с. 24]. Богослови застосовують різні підходи для опису цієї дихотомії. Наприклад, вони розрізняють "ідеальну, духовну, містичну церкву", описану в теологічних книгах з догматики, морального богослов'я та "реальну, земну, історичну церкву", яка насамперед і досліджується сучасною наукою. "Прийняти виклик реальних проблем сучасної культури і докласти всіх зусиль для того, щоб їх вирішити, і є головним завданням теології" [6, с. 153].

Звичайно, спілкування з Богом, освячення життя, одухотворення процесів державотворення, культури, нації в жодний спосіб не може бути адекватно поясненим, і в цій духовній обмеженості сучасної науки, літератури, і навіть богословської думки, ще глибше відчувається духовна прага людини. Питання місії церкви в сучасному світі безпосередньо пов'язане з християнським світосприйнянням. Український теолог Анатолій Денисенко зазначає, що "завдання теолога, який займається дослідженням та застосуванням біблійних текстів, полягає в тому, щоб виокремити з тексту святого письма практичну складову та втілити її у своєму соціальному контексті" [6, с. 151]. Теологія, яка не вирішує нагальних проблем сучасної людини, яка не відповідає на запити суспільства, є "помилковою теологією" [6, с. 153].

У прагненні перетворити світ, процеси державотворення, культуру, науку, політику християни ніколи не були самотніми. Йдеться про цікавість до релігії, яка позначилася на початку XXI ст. серед багатьох політиків, філософів та представників культури. Інтенсивні релігійно-філософські та духовні пошуки шляху розвитку України привели багатьох впливових українських інтелектуалів до християнської церкви. Цей рух сьогодні продовжився, і навіть посилюється в середовищі Православної церкви України, де політичні та національно-культурні проблеми мають не менш важливе значення, ніж богословські та церковно-практичні питання.

Слід зазначити, що визначальним ціннісним принципом поглядів представників Православної церкви України (УПЦ КП, УАПЦ) є поєднання української національної ідеї з державницькою, розбудова релігійних громад з державотворенням на засадах християнських цінностей. З точки зору багатьох церковних ієрархів, національна ідея створення незалежної, самостійної, автокефальної церкви України — це ідея розбудови незалежної держави, а державотворення, у свою чергу, є стрижнем процесу формування не лише політичної нації, але й церковного життя соборної України. Саме це зумовлює соціальну і національну консолідацію українського православ'я. У цінностях та демократичних орієнтаціях вбачають церковні ієрархи Православної церкви України принципову різницю між Україною та Росією, між українським баченням церковних процесів і російським. Ця різниця — не мова богослужіння, не процеси політики, а інше ставлення до свободи, культури творчості, самореалізації, соборності і волелюбності українського народу. Про це постійно говорить єпископ Гавриїл (Кризина): "Вочевидь, що церковна історія України — велична, могутня і вічна! Витоптували нашу рідну церковну землю підковами полчища Золотої Орди, та не витоптали. Вбивали церковну громаду православних ієрархів, богословів, релігійних мислителів, філософів, вирізали твоїх синів, викрадали твоїх дочок турки-яничари, та не вирізали, не викрали, не вбили, не знищили. Випалювало вогнем і мечем військо цариці Катерини, та не випалило. У жорстокій боротьбі з російським імперіалізмом народилась і живе наша молода Православна церква України. На кожному кроці долаючи опір ворогів, вона просувається вперед, до незалежної й вільної богословської думки сьогодення, церковного життя та глобальної місії проголошення Слова Божого у світі" [3].

Саме українське православ'я в історії активно обстоювало ідею соборності України та демократичний принцип розвитку сучасного суспільства. На нашу думку, це є головним завданням українського православ'я у соціальній сфері буття сучасної України, яке могло б відігравати роль консолідуючого фактора, та локомотивом українського державного будівництва. Зрозуміло, що у разі відсутності у народу духовних зв'язків з історією християнської церкви, релігійної віри, власною культурою — авторитет та вплив самої України в сучасній геополітиці значно послаблюється.

Отже, нагальна значущість соціальної доктрини церкви для сьогодення не підлягає сумніву. Сподівання на роль церкви в українському державотворенні є характерним і для представників Української греко-католицької церкви (УГКЦ), оскільки тільки від наявності духов-

ної еліти нації, представники якої є глибоко віруючими християнами, залежить існування держави й українського народу.

Переконані, якщо існуватиме сильна й розвинена українська церква, буде і міцна українська держава. Згідно з соціальною доктриною церкви ціннісний світ людини є не просто визначальним, а навіть системотворчим. Історія церкви, духовні приклади життя святих, збереження християнської віри, передача нащадкам релігійних традицій творять із маленької релігійної громади міцний соборний організм усієї держави. Духовні ідеали, приклади жертвовного, самовідданого життя і духовні орієнтири церкви створюють мету існування й розвитку громади і, виходячи з цього, виникають підстави для розвитку духовного феномену української держави.

На думку релігійних мислителів, наявність державного матеріального організму, його успішне функціонування залежать, насамперед, від християнської душі самого українського народу, духовного розвитку суспільства. Звичайно, серед українських державних управлінців, мислителів, філософів, політиків, церковних лідерів немає єдності щодо головного виробника та носія духовних цінностей. Перші тут називають саму державу, другі — філософію, науку, треті — політичні ідеї, четверті — релігійні інститути. На нашу думку, неспроможність інтелігенції, церковних лідерів, державних керманів до висування чітких зрозумілих об'єднуючих духовних цінностей сучасного суспільства, оформлених у державницьку ідею, залишається характерною для сучасної України. Адже навіть після отримання томосу у 2019 році, п'ятирічної війни за незалежність в Україні не тільки відсутня національна державотворча ідея, стихають вже навіть дискусії навколо буття автокефальної Православної церкви України.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, доречно зазначити, що християнські цінності, соціальна-філософська спадщина релігійних мислителів, перенесені на історичне й духовне підґрунтя України, сформуливали ціннісні підвалини існування і розвитку не лише українських християнських церков, а й усього українського суспільства.

Отже, нині в державному управлінні та в християнській теології варто здійснити категоріальний аналіз взаємозв'язку дискурсного поля категорій "християнські цінності", "культура" та "процеси державотворення". Оскільки конституювання цінностей системно відбувається на рівні взаємодії "людина — церква — держава — суспільство", де духовні цінності виступають загальнообов'язковими нормами, то саме цінності опосередковано і визначають структуру сучасного суспільства, формують систему консенсусної узгодженості народу у процесах державотворення.

Наголосимо, що серед головних питань соціальної доктрини церкви у формуванні української культури і держави провідне місце займають такі цінності, як прагнення до свободи, людська гідність, воля, демократична самосвідомість громадян, патріотизм, громадське служіння ("спільне благо"), справедливість, політичні свободи, а також ідеї національного визволення церкви і держави. Церква переконана, що лю-

дина володіє свободою, дарованою Богом, аби бути відповідальною за всі багатогранні процеси історії, політики, культури, держави та майбутнього самої церкви. Важливо зазначити, що відповідальність за мир, історію, культуру, творчість людства об'єднує багатьох церковних ієрархів, священнослужителів, теологів з найбільш яскравими релігійними мислителями людства, які завжди несуть свою відповідальність за минуле, теперішнє та майбутнє всього світу. Важливо сказати про те, що саме сьогодні у соціальній думці церкви відбувається науковий поворот: з одного боку, до християнських основ європейської культури, які були поховані секуляризацією, нігілізмом, соціальним утопізмом, політичною боротьбою, а з іншого — церква наполягає на кардинальному повороті самих християн до багатогранних процесів сучасної культури, геополітики та глобалізації.

Література:

1. Алфьоров М.А. Соціальна політика в Україні: навч. посіб. / М.А. Алфьоров, В.І. Альохін, І.П. Бідзюра, О.Г. Карпенко. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2014. — 272 с.
2. Бергер П. Священная завеса. Элементы социологической теории религии / Питер Бергер; пер. с англ. Р. Сафронова. — М.: Новое литературное обозрение, 2019. — 208 с.
3. Гавриїл (Кризина), єпископ. "Церковна історія України — велична, могутня і вічна" // Міжрегіональна Академія управління персоналом: веб-сайт. URL: <http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-takursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/cerkovna-istoriya-ukraini.html> (дата звернення: 28. 04. 2019).
4. Гавриїл (Я.В. Кризина), архім.; Діонісій Мартишин, прот. Соціальне служіння Православної Церкви в умовах викликів сучасного світу: монографія / Я. В. Кризина, Д. С. Мартишин. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2018. — 254 с.
5. Гавриїл (Я.В. Кризина), єп.; Діонісій Мартишин, прот. Вступ до православної теології: посібник. — 2-ге вид., перероб. і допов. / Я.В. Кризина, Д.С. Мартишин. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2019. — 296 с.
6. Денисенко Анатолій. Теологія визволення: ідеї, критика, перспективи. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. — 192 с.
7. Кальніш Ю.Г. Перспективи розвитку державно-церковних відносин в Україні (соціальне партнерство) // Українська держава і Церква: філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини: Матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, МАУП, 19 трав. 2016 р. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2016. — С. 46—48.
8. Кирило (Говорун), архімандрит. Риштовання Церкви: вбік постструктуральної еклезіології. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. — 312 с.
9. Кремень Василь. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. — К.: Т-во "Знання" України, 2013. — 415 с.
10. Мала енциклопедія канонічного права: Київський університет права НАН України / За заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького, канд. юрид. наук О.М. Волощенко-Віслобокової. — К.: Талком, 2017. — 360 с.

11. Мартышин Д.С. Введение в социальное служение Православной Церкви: учебное пособие. — К.: Издательство Лира-К, 2015. — 198 с.

12. Мартышин Д.С. Основы христианской эсхатологии: учебное пособие. — К.: Издательство Лира-К, 2015. — 124 с.

13. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В.І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. — К.: Атіка, 2004. — 224 с.

14. Непомнящий О.М., Дегтяр О.А., Угоднікова О.І. Концептуальні засади управління потенціалом розвитку підприємств: монографія // О.М. Непомнящий, О.А. Дегтяр, О.І. Угоднікова. — Х.: ХНУМГ, 2018. — 114 с.

15. Пасічник В.М. Формування державної політики національної безпеки України на засадах української національної ідеї: монографія / В.М. Пасічник. — К.: ВАДНДУ, 2016. — 300 с.

16. Радченко О.В. Практикум з історії політичної думки України: навчальний посібник / О.В. Радченко, С.В. Пробийголова, Н. В. Пробийголова. — Х.: Асоціація докторів державного управління. — Луганськ: вид-во СЧУ ім. В. Даля, 2010. — 352 с.

17. Релігійзнавство: навчальний посібник / [Наук. ред. Д.В. Брильов; відп. за вип. О.В. Лісовий, О.С. Лихота]. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018, 2018. — 328 с.

18. Релігійна безпека/небезпека України. Збірник наукових праць і матеріалів. За ред. проф. Анатолія Колодного. — К.: УАР, 2019. — 316 с.

19. Романенко Є., Щокін Р., Мартишин Д., Богданенко А. Церковні терміни: Понятійно-термінологічний словник / Є. Романенко, Р. Щокін, Д. Мартишин, А. Богданенко. — К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2019. — 238 с.

20. Чаплай І.В. Державно-громадська комунікація як об'єкт наукового дослідження в Україні: монографія / І.В. Чаплай. — Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2018. — 386 с.

References:

1. Alf'orov M.A. Al'okhin, V.I. Bidziura, I.P. and Karpenko, O.H. (2014), Sotsial'na polityka v Ukraini [Social policy in Ukraine], DP "Vyd. dim "Personal", Kyiv, Ukraine.

2. Berher, P. (2019), Sviaschennaia zavesa. Elementy sotsyolohycheskoj teoryy relyhuu [The sacred veil. Elements of the sociological theory of religion], Novoe lyteraturnoe obozrenye, Moscow, Russia.

3. Kryzyna, Ya.V. (2019), "Church history of Ukraine - majestic, mighty and eternal", available at: <http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/cerkovna-istoriya-ukraini.html> (Accessed 05 May 2019).

4. Kryzyna, Ya.V. and Martyshyn, D.S. (2018), Sotsial'ne sluzhinnia Pravoslavnoi Tserkvy v umovakh vyklykiv suchasnoho svitu [Social service of the Orthodox Church in the context of the challenges of the modern world], DP "Vyd. dim "Personal", Kyiv, Ukraine.

5. Kryzyna, Ya.V. and Martyshyn, D.S. (2019), Vstup do pravoslavnoi teolohii [Introduction to Orthodox theology], 2-d ed., Vyd. dim "Personal, Kyiv, Ukraine.

6. Denysenko, A. (2019), Teolohiia vyzvolennia: idei, krytyka, perspektyvy [Theology of liberation: ideas, critique, perspectives], DUKh I LITERA, Kyiv, Ukraine.

7. Kal'nysh, Yu.H. (2016), "Prospects for the development of state-church relations in Ukraine (social

partnership)", Ukrains'ka derzhava i Tserkva: filosof's'ki, teolohichni ta praktychni aspekty spivpratsi v interesakh liudyny: Materialy nauk.-prakt. konf. [Ukrainian state and Church: philosophical, theological and practical aspects of cooperation in the interests of man: Materials of the scientific and practical conference], MAUP, Kyiv, Ukraine, pp. 46—48.

8. Kyrylo (Hovorun), archimandrite (2019), Ryshtovannia Tserkvy: vbik postsrukturnoi ekleziolohii [Church Reconstruction: Aside from post-structural ecclesiology], Vidkrytyi Pravoslavnyi Universytet Sviatoi Sofii-Premudrosti, Dukh i Litera, Kyiv, Ukraine.

9. Kremen', V. and Tkachenko, V. (2013), Ukraina: identychnist' u dobu hlobalizatsii (nacherky metadytsyplinarnoho doslidzhennia) [Ukraine: Identity in the Age of Globalization (outline of a metadisciplinary study)], T-vo "Znannia" Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

10. Boshys'ts'kiy, Yu.L. (2017), Mala entsyklopediia kanonichnoho prava: Kyivs'kyj universytet prava NAN Ukrainy [Small Encyclopedia of Canon Law: Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine], Talkom, Kyiv, Ukraine.

11. Martyshyn, D.S. (2015), Vvedenie v social'noe sluzhenie Pravoslavnoj Cerkvi [Introduction to the social ministry of the Orthodox Church], Izdatel'stvo Lira-K, Kyiv, Ukraine.

12. Martyshyn, D.S. (2015), Osnovy hristianskoj jeshatologii [Basics of Christian eschatology], Izdatel'stvo Lira-K, Kyiv, Ukraine.

13. Miroshnychenko, M.I. and Miroshnychenko, V.I. (2004), Istoriia vchen' pro derzhavu i pravo [History of the doctrine of the state and law], Atika, Kyiv, Ukraine.

14. Nepomniaschij, O.M. Diehtiar, O.A. and Uhodnikova, O.I. (2018), Kontseptual'ni zasady upravlinnia potentsialom rozvytku pidpriemstv [Conceptual basis for management of enterprise development potential], KhNUMH, Kharkiv, Ukraine.

15. Pasichnyk, V.M. (2016), Formuvannia derzhavnoi polityky natsional'noi bezpeky Ukrainy na zasadaakh ukrains'koi natsional'noi idei [Formation of the state policy of Ukraine's national security on the basis of the Ukrainian national idea], VADNDU, Kyiv, Ukraine.

16. Radchenko, O.V. Probyjholova, S.V. and Probyjholova, N.V. (2010), Praktykum z istorii politychnoi dumky Ukrainy [Workshop on the history of political thought in Ukraine], vyd-vo SNU im. V. Dalia, Luhans'k, Ukraine.

17. Bryl'ov, D.V. (2018), Relihiieznavstvo [Religious studies], DUKh I LITERA, Kyiv, Ukraine.

18. Kolodnyi, A. (2019), Relihijna bezpeka/nebezpeka Ukrainy [Religious security / danger of Ukraine], UAR, Kyiv, Ukraine.

19. Romanenko, Ye. Schokin, R. Martyshyn, D. and Bohdanenko, A. (2019), Tserkovni terminy: Poniatiyno-terminolohichnyj slovnyk [Church Terms: Concept and Terminology Dictionary], DP "Vyd. dim "Personal", Kyiv, Ukraine.

20. Chaplaj, I.V. (2018), Derzhavno-hromads'ka komunikatsiia iak ob'iekt naukovoho doslidzhennia v Ukraini [Public-public communication as an object of scientific research in Ukraine], KUPRIYENKO SV, Odesa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2019 р.